

Opponensi vélemény
Gyarmati János: *XÁNTUS JÁNOS ÉS A HAZAI NÉPRAJZI*
MUZEOLÓGIA KEZDETEI
című disszertációjáról

A disszerens munkája három, egymással szorosan összefüggő témakör alapos, imponálóan gazdag forrásbázisra támaszkodó, részben monografikus, részben szintetizáló igényű feldolgozása:

- 1) a hazai néprajzi muzeológia kezdetei, belehelyezve a modern múzeumok megszületésének átfogó folyamatába;
- 2) az Osztrák-Magyar Kelet-ázsiai Expedíció története;
- 3) Xántus János életrajza.

Mindhárom területen nem csupán az eddigi ismereteket foglalja össze a legszélesebb igénnyel, hanem számos új kutatási eredménnyel gazdagítja tárgyismeretünket, továbbá fontos szemléleti kérdésekben fogalmazza meg kellően kiérlelt, meggyőző érvekkel támogatott álláspontját.

Régóta aktuális, mindeddig teljes egészében meg nem oldott tudományos feladatnak tekinthetjük a hazai néprajzi muzeológia (intézményi centrumában a Néprajzi Múzeum, illetve előgyűjteményei) kialakulásának, legkorábbi történetének feltárását és rekonstrukcióját. Az erre vonatkozó kutatás majdhogynem egyidős magával a folyamattal, ám hiába gyűjtöttek össze jeles szakemberek számos adatot róla, épp a központi eseménysor – az osztrák-magyar kelet-ázsiai expedíció, melynek során a magyar muzeológia első komoly néprajzi tárgyegyüttese felhalmozódott – monografikus feldolgozása napjainkig hiányzott. E feladat megoldása – mivel a kialakulási folyamat a dualizmus időszakában zajlott – persze csak a kettős monarchia bécsi központi kormányserveinek levéltári anyaga alapján lehetséges, de tudjuk, 1926 óta ennek sincs akadálya: az ekkor megkötött badeni egyezmény megnyitotta a Habsburg-vonatkozású levéltári örökség bécsi kutatóhelyeit a magyar szakemberek előtt is. Ám hiába múltak az évtizedek, fontos részkutatásokat leszámítva, mégsem vállalkozott a feladatra senki, míg végül az előttünk fekvő disszertáció szerzője és munkatársai a 2017–2020 között zajló K123911 NKFIA kutatási projekt keretében sikeresen összegyűjtötték a jelenleg szóbajöhető teljes forrásanyagot és kialakították azt az adatbázist, amelyre alapozva tisztázhatóvá váltak a hazai etnográfia kezdeteinek gyűjteménytörténeti alapkérdései.

Ezzel a disszerensnek sikerült a vállalt feladat egyik felét, a tárgyi örökség problematikájának számbavételét kellően megalapoznia. Ráadásul abban a tágabb művelődéstörténeti horizontban is távlatos kapcsolati gazdagsággal helyezte el

témáját – ez dolgozatának első fejezete –, amely az ókortól megjelenő, főképp a személyes érdeklődés által motivált kuriózumgyűjteményektől a modern, immár tudományos szempontokat követő múzeumok kialakulásához vezetett. Van azonban a rekonstrukciónak egy másik, mondhatni „emberi” oldala is. A disszerens – kutatásai híven tanúsítják – azt is fölismerte, hogy az expedíció magyar kulcsfigurája, Xántus János döntései megértéséhez egyszerűen nem elegendő az 1868–1870 között zajló események mégoly pontos feltárása sem. Valójában a legendás hírű és különös sorsú természetrajzi és néprajzi gyűjtő teljes életútjának minden korábbinál pontosabb ismerete kell ahhoz, hogy az osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíció során tanúsított valamennyi tettének, döntési motívumának, viselkedésének stb. teljes univerzumát megértsük. Sőt, későbbi évtizedeiben is nem egy cselekedetének magyarázó impulzusa visszavezethető a korai életesemények tapasztalataira. Így társult a két alaptörténet elbeszéléséhez a harmadik: a Xántus-életpálya bemutatása, hogy azután a dolgozat zömében e hármas összefonódottságukban kísérhessen végig mindegyikük érvényesülését, kölcsönhatásait, magyarázó erejük kibontakozását és ezek invenciózus szerzői alkalmazását.

A fentieknek megfelelően így a dolgozat azt a logikus és meggyőző szerkezeti megoldást követi, hogy először a tágabb, általános múzeumtörténeti bevezetőt ismerhetjük meg, majd ezt követi az osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíció előkészületeinek és megszervezésének története. E ponton pedig az elbeszélő megállítja az idővonalat, és új szálát vesz fel: Xántus életútját vázolja születésétől kezdve ifjúságán, 48-as tevékenységén és emigrációs viszontagságain át nemcsak 1861-ben bekövetkező hazatéréséig, de egészen addig, amíg természetrajzi és népismeai gyűjtőként megkapja kinevezését a közös expedíció egyik magyar kiküldötti posztjára. Ettől kezdve azután összefonódik az etnografikus muzeológiai és a biografikus szál és előbb az izgalmas, világjáró gyűjteményezés – drámai fordulatokban sem szűkölködő – részleteit ismerhetjük meg, majd a hazahozott anyag további sorsának, rendezésének, gyarapodásának – ritkán fölemelő, sokszor fájdalmas, néhol nyomorúságos – részleteit követjük végig. Végül munkájának záró pillanatát tragikusként ábrázolja a szerző, mivel úgy látja, Xántus *„abban a pillanatban hunyt el, amikor két évtizedes vajúdást követően éppen az a múzeum volt megszületőben, amelyért alapítóként annyi erőfeszítést tett.”* Ám a következő mondatban komoly tudományos elégtétellel nyugtázza hőse törekvéseit: *„Egy olyan múzeum, ami egyszerre fogadta be a hazai néprajzi tárgyakat és a világ többi részéről származó etnológiai gyűjteményeket.”* (368.)

A munka kiemelkedő erényei között vehetjük számba, hogy a disszerens mindjárt a bevezetőben világosan jelzi álláspontját a Xántus-életrajzok egyik legsúlyosabb belső dilemmájának problémakörében. A történész szakma számára közismert, ám a szélesebb közvélemény körében jóval kevésbé, hogy az emigráns honvéd hadnagy egy időben a kiadványaiban és tudósításaiban különös plágiumok és

csalások sorozatát követte el, melyeket – összevetve valódi és vitathatatlan érdemeinek impozáns sorával – valamiféle talányként szemlél utókora. A szerző leszögezi a nyilvánvaló forráskritikai tény: az ún. egodokumentumok sajnos nem állnak oly mértékben rendelkezésünkre, hogy kísérletet tehetnénk egy – a lélektani rejtélyt kellő valószínűséggel megmagyarázni képes – pszichoportré fölvázolására. Így – összhangban a napjainkban kibontakozó ún. *new biography* szerzőinek álláspontjával – őszintén vállalja azt az alaphelyzetet, hogy tartózkodnia kell a morális ítélkezéstől, vagyis nem kell feltétlenül „megoldania” hőse életének a mi szempontunkból nézve zavarosnak, logikátlanak, elítélendőnek stb. látszó mozzanatait. Nyugodtan elfogadhatja azokat eredeti ellentmondásosságukban, akkor is, ha az erkölcsi megítélés – az összkép fölvázolásakor is – vállaltan nyitva marad.

A szerző számára talán azért nem okoz problémát, hogy maradéktalanul elfogadja a Xántust az említettek miatt bíráló tudománytörténész kritikusok megalapozott érveit, mert van ellensúly: saját elbeszélésének ezernyi mikroadatából egészen kivételes erővel sugárzik a „gyűjtés rabszolgájának” megindítóan mély alázata a magyar haza és az emberiség tudáskincsének gyarapítása iránt. A szerző a szöveg korábbi változatának publikáláskor egyenesen ezt az önmeghatározást – a „gyűjtés rabszolgája” – válaszotta könyve címének. És mivel Xántus valójában nem szorul rá a hamis legendákra, ezért tudja a szerző kellő pontossággal és roppant elegánsan lepuffantani az immár lassan félévszázada hápogó kacsát is, miszerint Xántus személyisége és kalandjai esetleg közrejátszhattak volna Karl May világhírűvé váló indiánregényeinek születésében, az íróval azonosított főhős, Old Shatterhand alakjának megformálásában.

Mindenképpen üdvözölni lehet a disszerensnek azt a döntését, hogy a kuriózumgyűjteményekből szakmúzeummá válás világtörténetében helyezi el, abból bontja ki a néprajzi muzeológia kezdeteit. A hatalmas anyag kellően gazdaságos kezelése során talán egyetlen lényeges motívum kicsit erőteljesebb hangsúlyozását hiányolhatjuk: a művészeti és a történeti gyűjteményspecializáció elválását egymástól. E folyamat kulcspillantát világítja meg Radnóti Sándor 2010-ben megjelent, *Jöjj és láss!* című könyvében, amelyben a nagyhatású teoretikus, Johann Joachim Winckelmann szerepét tárgyalja a modern művészet- és múzeumfogalom keletkezésének folyamatában. Röviden arról van szó, hogy a speciális művészeti múzeumok létrejöttének volt egy különleges előfeltétele a 18. századi magaskultúrában: az, hogy a kor embere már arra nem volt képes, hogy elfogadja a vallásos célból készült műtárgyban az istenség reális jelenlétét, de – ahogy Radnóti fogalmaz – arra „igen, hogy magát a műalkotást, a remekművet istenségnek tekintse. [...] amit Hegel görög művészetvallásnak nevezett, az a művészet kvázi-vallásává konvertálódott a XVIII. század végén és a XIX. században. [...] E vallás temploma a múzeum.”

Ennek említése azért lényeges, mert e vonulathoz képest lesz azután karakteresen megkülönböztethető a strukturált tárgyfelhalmozásnak az a másik útja, amelyet elsősorban a tudományos információ megszerzésének vágya hajt. Ennek kivételesen szép példáját említi a disszerens, amikor Rómer Flórist idézi, amint a kelet-ázsiai expedícióra induló régi jóbarátot, Xántust instruálja arról, hogy a korai civilizációk tárggyanyagára azért van szükség, hogy segítségükkel visszapillantassunk az emberiség őstörténetébe. *„Az egyszerű durva vonásokkal czifrázott durung vagy fahasábnyi paizs, a hegyesített vagy fakampóval ellátott pózna, a lándzsa kezdetleges őse, a durva cserépedények, vagy agyaggyöngyök, a fogakból és csigákból álló nyaklánczok és karpereczek, sokba nem kerülhetnek, és mindannyi kincsül fog muzeumunknak szolgálni. Szóval nincs tárgy, bármily csekélynek lássék, bármily értéktelen legyen anyaga, mivel régészetünknek fölötte fontos szolgálatot ne tehetnél [...] Meglehet, hogy mint ilyen lom- és szemégyűjtőt társaid, kik csecse-becse után járnak, ki is fognak gúnyolni, azzal ne törődjél, hiszen mint bogarász és kagylószedő már ki kellett állnod e tűzpróbát! Nevessenek, csak adjanak pénzt reá — majd megköszöni ezt a nálunk haladottabb utókor! Csak akkor lesz őskorszaki gyűjteményünknek értelme, ha e tárgyakat hasonlításul melléjük állíthatjuk.”* (51.)

A disszertáció további erényei közé számíthatjuk, hogy nagyvonalúan kibontakozik abból a mondhatni „sértettségi” pozícióból, amelybe előszeretettel behelyezkedtek a témakör korábbi kutatói, amikor azonosultak Xántus fájdalmával, látván Pulszky Ferenc igazgatói döntéseként a kelet-ázsiai gyűjtemény jelentős részének átirányítását az újonnan létrehozandó Iparművészeti Múzeumba. Egyfelől korának jelentős innovációjaként, reális helyén értékeli az 1851. évi londoni világkiállítás nyomán szárba szökkenő „south-kensington”-i gondolatot, vagyis a kiemelkedő szépségű képzőművészeti tárgyakat gyűjtő múzeumok és az iparoktatás összekapcsolását annak érdekében, hogy a modern gyáripár tömegtermelésében születő árú esztétikai értéke minél magasabb legyen. Másfelől minden korábbi áttekintésnél alaposabban és részletesebben világítja meg azt a helyzetet, hogy elsősorban a néprajztudomány korabeli fejlettségi szintje határozta meg sajátos „hátrányát” az iparművészethez képest, többek között azért, mert Magyarországon még hiányoztak azok az erők (pl. a gyarmatosítási szempontok), amelyek Oroszországban vagy Németországban már jóval korábban ráirányították a figyelmet a „népisme” tárgyak gyűjtésére. A disszerens hangsúlyozza, hogy a kelet-ázsiai expedícióra készüléskor *„a Xántusnak utasításba adott »népisme« gyűjtés nem feltétlenül, sőt megkockáztathatjuk, nem elsősorban a mai értelemben vett néprajzi, hanem inkább ma az iparművészet és a háziipar körébe sorolt tárgyakra irányult, még ha tudjuk is, hogy ez a fogalmi különbségtétel utólagos, gyakran ma is elmosódott, a gyűjtés idején pedig még inkább az volt.”* Sőt, hozzáteszi, hogy *„hazaküldött leveleiben maga Xántus is hol népisme, hol etnográfiai tárgyakról beszél, függetlenül attól, hogy a gyűjtés helye (Japán, Borneó) alapján ma inkább az*

iparművészet vagy a néprajz körébe sorolnánk az adott tárgyakat.” (79.) Ezzel a figyelmeztetéssel a szerző jelentősen érthetőbbé teszi Pulszky Ferenc korabeli döntéseinek háttérét és lényegében fölmenti a néprajzi szemlélet egyoldalú mellőzésének többször megfogalmazott, de végső soron anakronisztikus vádját alól.

A Habsburg Birodalomban zajló múzeumfejlődés tárgyalásakor a Magyar Nemzeti Múzeum kapcsán a disszerens amellet teszi le a garast, hogy *„az univerzalitásra való törekvés azonban pusztán a múzeum természettudományos osztályaira volt jellemző, más esetekben a múzeum legfeljebb befogadta a neki felajánlott gyűjtemények Magyarországon kívüli darabjait, azaz összességében megmaradt a nemzeti keretek között.” (84.)* Ám ez esetben, úgy vélem, némiképp megfélekedezik Pulszky Ferenc általa másutt részletesen elemzett, 1852-ben Londonban tartott – *Haladás és hanyatlás a művészetben és egy nemzeti múzeum berendezése* című – előadásáról, amelynek alapgondolatát azután, 1869-es igazgatói hivatalbelépésétől kezdve múzeumvezetőként is igyekezett megvalósítani. Eszerint *„a múzeumnak a művészettörténet tökéletes képét kellene adnia minden civilizált nép körében. Mindazon műalkotások gyűjteményének kellene lennie, amelyeken nyomot hagyott a régmúlt századok művészi hajlama. Tartalmaznia kellene az emberiség mintázó képességének minden fontos dokumentumát. Egy ilyen nemzeti intézmény felállításánál nem az emlékek ritkasága kell, hogy az elsődleges szempont legyen, hanem a sorozat teljessége; gondoskodni kellene arról, hogy egyetlen olyan mű se maradjon ki, amely a különböző népek változatos művészeti korszakait jellemzi; és ha nem tudunk hozzájutni márványból és rézből, akkor ki kell egészíteni a hiányokat gipszöntvényekkel. [...] Egy olyan múzeumban, amelyet korunk igényei és kutatásai szerint rendeznek be, a civilizált népek műalkotásait kronológiai rendbe kellene elhelyezni. [...] Ez lenne a Történelem Szellemének megtestesülése. – Egy ilyen gyűjtemény a legmeggyőzőbb bizonyossága lehetne a civilizált népek rokonságának, az emberiség egységének.”* Mint tudjuk, Pulszky olyannyira komolyan vette ezt az összvilágművészettörténeti programot mint a nemzeti múzeum berendezési alapelvét, hogy nagyszabású gipszmásolat-beszerzéseinek még ma is impozáns gyűjteményét mutatja be a Szépművészeti Múzeum a komáromi Csillagerődben. Ám a századfordulón ez a koncepció fokozatosan háttérbe szorult, így már csak kevés nyomát látni napjaink Nemzeti Múzeumának belső világában.

Természetesen a disszertáció számos további izgalmas részkérdésére kitérhetünk még, de úgy vélem, már az eddigiekből is világosan kiderül, hogy a dolgozatot a hazai történeti és művelődéstörténeti – ezen belül a 19. századi néprajzi kutatás történetét, szereplőit, főbb alakító erőit, tendenciáit stb. feltáró – szakirodalom kivételesen értékes, nagyszerű eredményének tekintem, amely nemcsak bírálati vitára bocsátható, de messzemenően alkalmas arra, hogy szerzője ennek alapján

az MTA doktora cím elismerésében részesüljön. Ugyanakkor minél gazdagabb egy írás, annál több irányban készítheti továbbgondolásra olvasóit. Alábbi megjegyzéseim erre adnak néhány példát, annak ismételt hangsúlyozásával, hogy értékelésük semmiben sem befolyásolja előbbieken kifejtett általános ítéletemet.

Mivel egy ennyire gazdag és korszakokon átívelő áttekintés természetesen nem készíthető el anélkül, hogy szerzőjének ne lenne átfogó képe a 19. századi magyar történelem alapfolyamatairól, így meglepő számomra az a fogalomhasználat, amikor két ízben is az 1848/49. évi szabadságharc „bukásáról” beszél. (70., 138.) Történetírásunkban ugyanis immár évtizedek óta öröndetesen egységes álláspont alakult ki arra vonatkozóan, hogy egyfelől 1848-ban a forradalom győzött, mert a társadalmi átalakulás legfontosabb kulcseredményeit – a jobbágyfelszabadítást, a közteherviselést és a törvény előtti egyenlőséget – kénytelen-kelletlen, de el kellett fogadnia az osztrák önkényuralomnak is. Másfelől pedig mivel a „bukás” szóban benne van, hogy az elbukó maga is tehet a kudarcról, így ehelyett belátható, hogy 1849-ben az önvédelmi háborút valójában a kettős túlerő leverte, mert ennek abszurd méreteihez képest a szabadságharc vezérkarának belső ellentétei és rossz döntései végső soron lényegteleneknek minősíthetők.

Hasonlóképpen a történettudomány valamivel korábbi álláspontja köszön vissza abban az Eötvös József kapcsán megfogalmazott értékelésben, miszerint a reformkor politikai életében az ún. centralisták „*dolgozták ki a magyarországi polgári demokratikus átalakulás legkövetkezetesebb, radikális programját*”. (96.) Nemcsak arra gondolok, hogy a liberális demokraták aligha örültek volna a radikális minősítésnek. Ám ha a konkrétumokat nézzük, akkor például Varga János és Szabad György kutatásaiból tudjuk, hogy a megyei hatalmi szint népképviselőre alapozásának kossuthi koncepciója távlatában demokratikusabb helyi önkormányzatiságot eredményezett volna, mint az a centralista elgondolás, amely az állammodellből kiiktatta a megyék szintjét, így a központi kormányzat esetleges abszolutista fordulata esetén a nemzeti közösség nélkülözte volna az ellenállás egyik leghatékonyabb eszközét és fórumát. Továbbá a centralisták kapcsán sincs értelme kiemelni, hogy nem támogatták a „függetlenségi törekvéseket” (96.), mert ezeket a reformkorban senki, egyetlen más politikai erő sem támogatta. A dolgozat Eötvös-fejezete kapcsán némiképp hiányolható az utóbbi évtizedek igen gazdag Eötvös-irodalmából főképp Gángó Gábor munkáinak említése, mivel azokból a szerző számos további inspirációt meríthetett volna közelebbi témájának vonatkozásában is.

Noha a dolgozat főhőse egyértelműen Xántus János, az életutak szoros összefonódása következtében a szerző igen sokat foglalkozik Pulszky Ferenc személyiségével és tevékenységével is. A két férfi többrétegű ellentétjeinek hagyományos, mondhatni „filoetnografikus” ábrázolásából az következne, hogy a szerző előszeretettel nyomja meg a tollát, amikor a Pulszkyt előnytelen színben

feltüntető életpillanatokat és konfliktusokat tárgyalja. Ám olyannyira nem ez a helyzet, hogy jeleznünk kell, a szerző éppen ellentétes elfogultsága néhol már a tények rovására érvényesül. Nem fogadható el ugyanis az a beállítás, miszerint a magyar emigráció képviselőjében Torinóban tartózkodó Pulszky 1861 elején, a Cavourral és Garibaldival folytatott tárgyalások után úgymond *„ezek kilátástalanságáról meggyőződve visszaadta megbízatását és szakított Kossuthtal.”* (104.) Pulszky nagyon is látott cselekvési teret, csak nem azt és nem úgy, ahogy az exkormányzó, és ezért politikai feltételt szabott további együttműködésüknek. *„Kivánod az értekezést a hőssel – írta 1861. január 8-i levelében –; vele azonban értekezni nem lehet anélkül, hogy az ember Cavourral törjön. Garibaldi vagy Cavour – ez a választásunk; vagyis inkább Garibaldi vagy Deák; mert ha Cavourral tartunk, semlegességre kárhoztattuk magunkat, megszüntünk hatni a házára.”* És erre utalt vissza levelének nevezetessé váló zárlatában: *„Ha a tett mezejét választod, szerencsésnek fogom magamat tartani, Téged ezután is képviselni; ha azt határozod, hogy tenni nem akarsz, akkor előre is lemondok eddigi állásomról, s felkérlek, hogy másvalaki által váltass fel engem, mert én avval fogok csak járni a válság percében, ki tesz, nem avval, ki akadályoz.”*

Nos, egy dolog a politikai nézetkülönbség, és egy másik a személyes bántás. A „Garibaldi vagy Deák” alternatíva hamisságát Kossuth könnyen cáfolta, hiszen mint másutt említette, *„végre is, ha csak aközt kellene választanom, hogy vagy tétlenségre leszek kárhoztatva vagy rosszat tegyek: én a tétlenséget választanám.”* Ám hogy éppen Pulszky, akivel akkor már majd egy évtizede a legszorosabb politikai és személyes barátságban élt, a haza ügye akadályozásának (!) minősítse azt a meggyőződését, hogy nem szabad feladni a torinói kormánnyal fönnálló bizalmas viszonyt, ezt olyan mély érzelmi bántásként élte át, hogy emiatt tényleg megszűnt közöttük a bizalmas érintkezés. Ugyanakkor Pulszky – a disszerens állításával ellentétben – még hosszú évekig annyira nem érezte kilátástalannak a vörösinges tábornokkal kialakuló kapcsolatát, hogy nemcsak ekkoriban született legkisebbik fiának adta a Garibaldi keresztnévet, de 1862-ben, amikor megindult az újabb hadjárat Róma felé, egy időre tiszteletbeli ezredesként csatlakozott a vezérkarhoz is, hogy végül – miután az olasz királyi haderő felszámolta a polgárháborús konfliktust – a nápolyi börtönben fejezze be vörösinges kalandjait.

A Pulszky egykori álláspontjával kapcsolatos tévedés azért is rejtélyes kissé, mert a szerző sokszor és alaposan használja a 19. századi hazai memoárirodalom vitathatatlan remekművét, a tudós, politikus és múzeumigazgató *Életem és korom* című, briliáns emlékiratát – vagyis neki is olvasnia kellett mindazt, amit én az előbb onnan idéztem. Hasonlóképp haszonnal forgatta Hermann Róbert kitűnő könyvét Madarász Lászlóról, az iowai Új-Budán gazdálkodó egykori rendőrminiszterről, mégis átvette valahonnan azt a tévedést, hogy a radikális politikus úgymond *„még a világosi fegyverletétel előtt”* emigrált Nyugat-

Európába. (148.) Ehelyett Hermann pontosan leírja, hogy a Madarász-testvérek bizony hűségesen kitartottak a kormány és az országgyűlés mellett az aradi végnapokig, és a császári hatóságok által körözött idősebbik Madarász csak ezután vágott neki annak a hosszú útnak, amely azután majdnem napra pontosan 60 esztendővel később ért véget egy Missouri-állambeli, vadnyugati tanyán. És talán a száműzött annyi méltányosságot elvárhat életútjának kései felidézőjétől, hogy ne csakarról szóljon, miszerint *„azzal vádolták, hogy az 1848. szeptember 30-án hazaárulás vádjával halálraítélt és kivégzett Zichy Ödöntől elkobzott gyémántokat elsikkasztotta”* (148.), de azt is azt megemlítsse, hogy ez a konkrét vád nem bizonyult igaznak. *„Puritán életmódja rá a bizonyíték – írja Hermann Róbert is –, hogy üres kézzel távozott.”* Bukását nem konkrétan ennek, hanem a rendőrminisztériumra bízott értékek általában felelőtlen és szabálytalan kezelésének köszönhetette, amely révén kétségkívül megnyílt (bár nem valósult meg) a sikkasztás lehetősége – és ez volt az a kompromittáló tény, amely miatt azután addigi barátja, Kossuth kormányzó sem érezte úgy, hogy meg kellene állítania az igazságszolgáltatás menetét.

Van néhány apró tévedés, amely talán figyelmetlenség miatt maradt benne a szövegben. A Nemzeti Múzeum kapcsán említésre kerül, hogy *„díszterme 1848-ban, 1861-ben, majd 1865-ben előbb csak ideiglenesen, a kiegyezés követően viszont állandó jelleggel a főrendiház üléseinek biztosított otthont.”* (90.) Ám e sorban 1861 kakukktójás, mert ebben az esztendőben a képviselőház ülésezett a múzeumban, míg a főrendek a Pesti Lloyd Társulat, másként Kereskedelmi Csarnok ma már nem álló palotájában, a Duna partján tanácskoztak.

Szintén évszámtévesztésre bukkanunk a katona Xántus egyik fontos állomáshelye, Fort Tejon előtörténetét elmesélő fejezetben, mert a szerző azt állítja, hogy ez a dél-kaliforniai vidék *„egészen addig mexikói kézben maradt, míg Edward F. Beale hadnagy, indiánügyi főfelügyelőként meg nem szerezte, hogy 1853-ban megalapítsa a tejoni indián rezervátumot.”* (167.) Ám Kalifornia valójában már 1848-tól önálló államként elvált Mexikótól, 1850-ben pedig az Egyesült Államokhoz csatlakozott, melynek következtében az amerikai hadsereg még ugyanebben az évben megszállta a Tejon-hágótól délre fekvő Los Angeles – vagyis fizikailag kizárt, hogy 1848 után e vidéken a még délebbre fekvő Mexikóhoz tartozó közigazgatás érvényesülhetett volna.

Néhány érdekes terminológiai kérdés is fölvethető a disszertáció szövege kapcsán. Például a szerző úgy véli, hogy a katonai mérnök Alexander Dallas Bache nem csupán a Partkutató Testület főfelügyelője volt, hanem egyben *„a Smithsonian Institution kormányzója”* is. (188.) Ez azonban e formájában tévedés, mert a Smithsonian nagykuratóriumának a neve ugyan Board of Regents, és a „regent” egyik jelentése valóban az, hogy *„kormányzó”* (vő. a latin eredetű régens szóval) – de ugyanez a testületi név számos amerikai egyetem és főiskola

főbizottságának az elnevezése is, tehát az abban résztvevők megfelelő magyar fordítása tkp. az, hogy „kuratóriumi tag”.

A német külügyi nyelv is tele van csapdákkal. A kelet-ázsiai expedíció révén Keletre induló magyar diplomaták közül pl. Hengelmüller László pozíciójáról ezt olvassuk: „konzulátusi kancellár”. (119.) Ám a magyar külügyi nomenklatúrában ilyen kifejezés nincsen, az expedíció vezetője, Karl von Scherzer jelentésében is szereplő „Generalkonsulatkanzler” magyar megfelelője valójában: „főkonzulátusi irodaigazgató”. A félreértést természetesen a „Kanzler” szó okozza, ami szó szerint természetesen kancellárt jelent, de amíg a németben a szöveggörnyezetre bízzák, hogy éppen melyik szintet jelöli a szó, addig a magyarban ez fokozatosan a szövetségi miniszterelnöknek megfelelő titulussá emelkedett, így a sok emelettel alacsonyabb hivatalfőnöki beosztásra semmiképp sem használható. (Zárójelben tegyük hozzá, hogy a szerző Hengelmüllernek a bárói címet már 1868-ban megelőlegezi, pedig a német eredetű, kismemesi családból származó karrierdiplomata azt csak 1906-ban kapta meg.)

Mivel a dolgozat a korai magyar néprajztudomány kialakulási periódusának minden fontos részletét felvillantja, hadd hozzak elő egy apróságot, ami nem igazi hiány persze, de éppen a szerző sokoldalú témakezelése révén talán belefért volna az említése. Fontos részlete a műnek Hell Miksa és Sajnovics János 1768–69-es, híres Vénusz-megfigyelési expedíciójának rövid ismertetése, mivel a norvégiai lappokkal kapcsolatos adatgyűjtés minden bizonnyal a magyar tudománytörténet egyik első etnográfiai és nyelvészeti terepmunkájának is minősíthető. No mármost, a magyar néprajztudomány örök dicsősége, hogy az 1880-as évek végén, amikor még tartott az ugor-török nyelvészeti háború, és egyesek már azt is kétségbe vonták, hogy a két jezsuita tudós egyáltalán eljutott-e Vardø szigetére, akkor egy másik nagyszerű, majdani néprajztudós, ekkor még természettudós, Herman Ottó az északi madárszigetekre vezető expedíciója során fölkereste elődei egykori tartózkodási helyét, és a lelkészi matrikulákból előbúvárolta azt a királyi rendeletet, amely a helyi lakosokat a két tudós megfigyeléseinek segítésére kötelezte.

Végül még egy hiányt hadd emlegessek fel, még ha ez nem is a tudományos elemzés, hanem a Xántus-folklór bemutatásának hiányossága. Amikor John Steinbeck, a híres amerikai író barátságot kötött Ed Ricketts tengerbiológussal, 1940-ben bebarangolták a Kaliforniai-öblöt, különféle tengeri élőlényeket gyűjtögetve. Meglátogatták a félsziget legdélibb csücskét, a Szent Lukács-fokot is, és elbeszélgettek a vendéglőben a halkonzervgyár vezetőjével. Ennek során szóba került a magányos magyar kutató, aki egy teljes esztendőn át kivételes alázattal és szorgalommal figyelte az árapály-jelenségeket, végezte tudományos megfigyelőmunkáját. Amikor azután az író fölemlítette, hogy nem unatkozott-e nagyon a magyar utazó, partnere három ott szaladgáló, kis indián gyermekre

mutatott, és azt mondta, ők Xántus dédunokái. „*A városban él egy nagy Xantuse család – tette hozzá –, néhány mérfölddel odébb, a hegyekben pedig egy egész törzset találsz belőlük.*” Nos, a Cabo di San Lucáról szóló elbeszélés a disszertáció egyik legérdekesebb és legrészletesebb fejezete, mégis, ezzel együtt úgy vélem, ez a történet talán akkor is odafért volna a végére, ha azután a szerző netán hozzáteszi, hogy egy szót sem hisz el belőle.

Legvégül egy tisztán formai megjegyzés. Az értekezés tudományos apparátusa mindenben megfelel az ilyen színvonalú tudományos munkától elvárható alapkövetelményeknek. Ám talán nem szerencsés ugyanabban a szövegben kétféle módszert használni, tehát zárójeles szövegközi hivatkozást éppúgy, mint lábjegyzetet. Még ha a szerző láthatóan törekedett is rá, hogy ezeket különböző funkcióban használja, az a benyomásom, hogy a különbség nem elég karakteres ahhoz képest, amennyire zavaró az, hogy a zárójeles szövegközi hivatkozások mindig kissé megakasztják a folyamatos olvasást.

Bírálatom végén örömmel ismétlem meg azt a véleményemet, hogy az előttünk fekvő dolgozat alapvető állításaival, téziseivel egyetértek, adatait hiteleseknek tekintem, a doktori művet a nyilvános vitára messzemenően alkalmasnak tartom. Mi több, azt javaslom az MTA Doktori Tanácsának, hogy a jelen dolgozat értékei alapján Gyarmati János számára az MTA doktora címet ítélje oda.

Csorba László